
Nico Randeraad en Joris Roosen

TEN GELEIDE

In dit jubileumnummer van ons Jaarboek, dat volledig is gewijd aan de geschiedenis van het landschap, onderzoeken we de complexe relatie tussen mensen, hun omgeving en de manieren waarop landschappen worden waargenomen en gevormd. Deze editie markeert ons 75-jarig bestaan; het landschap staat centraal als een thema dat de tijd overstijgt, met bijdragen van diverse onderzoekers over de eeuwenlange interactie tussen mens en natuur. Op de omslag van dit Jaarboek zie je arbeiders aan het werk bij de ontginning van de Peel. De foto is waarschijnlijk genomen door Alex Roosdorp, zijn vrouw Marie van den Berg of iemand uit de filmploeg die in 1938-39 in opdracht van de Limburgse Land en Tuinbouw Bond opnamen van de werkzaamheden maakten. De vervening is een van de talloze voorbeelden van ingrepen in de natuur die hebben geleid tot het landschap dat we nu zien. ‘Beschaving’ is altijd gepaard gegaan met ingrepen in de fysieke omgeving, van de vroegste landbouw tot de hedendaagse delfstoffenwinning. Zelfs in Limburg, dat rijk is aan natuurgebieden, zijn bijna alle landschappen door de mens beïnvloed. Veel van deze gebieden hebben tegenwoordig de status van nationaal park of beschermd landschap, maar daarmee is de bemoeienis van de mens niet verdwenen, zij het dat de interventies meer op behoud dan op aantasting gericht zijn.

Over de interactie tussen mensen en hun fysieke omgeving gaat de ‘sociale geschiedenis van het landschap’, een perspectief dat in de oratie van Nico Randeraad aan de hand van de casus van de Napoleonsbaan/Keizersweg is uitgewerkt (zie het Jaarboek van 2022). Op dat spoor gaan we in dit Jaarboek verder. Definities van ‘landschap’ zijn er te over. Ze hangen samen met vele verschillende wetenschappelijke disciplines die zich met het thema bezighouden. Uit de aard der zaak is landschap een multidisciplinair gegeven. Vaak wordt de begripsomschrijving in het Europese landschapsverdrag van het jaar 2000 als uitgangspunt genomen. Dit verdrag definieert landschap als een door mensen waargenomen gebied dat door de tijd evolueert als gevolg van natuurlijke en menselijke factoren. In zijn Habetslezing uit 2021 heeft Hans Renes de verschillende dimensies van het begrip landschap samengevat en vooral gewezen op die van de tijd, in twee opzichten. Ten eerste wordt het landschap door de tijd heen gevormd door menselijke activiteiten; en ten tweede is het landschap vaak het decor van onze herinneringen en van de verhalen die we vertellen over ons leven.¹

Landschap, geschiedenis, mensen en hun perceptie zijn dus onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het Limburgse landschap al vroeg in de artikelen van eerdere jaargangen van ons Jaarboek ten tonele gevoerd werd. Het artikel uit 1967 van voormalig directeur Rudolf Philips over

1 Hans Renes, ‘Limburgse landschappen en identiteiten. Habetslezing’, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 157 (2021) 231-264.

de Zuid-Limburgse landbouw vertrekt vanuit een geografisch-landschappelijke eenheid van Zuid-Limburg met de terrassenplateaus van de Haspengouw en de Niederrheinische Börde.² Niettemin is het Jaarboek dat nu voor je ligt het eerste dat in zijn geheel aan de landschapsgeschiedenis gewijd is.

Terwijl we aan de voorbereidingen van dit bijzondere nummer werkten, bereikte ons het verdrietige nieuws van het overlijden van Hans Renes. Zijn bijdrage aan de landschapsgeschiedenis van Limburg is van onschatbare waarde, en hoewel we hem helaas niet meer persoonlijk om een bijdrage konden vragen, eren we zijn nalatenschap met een uitgebreid in memoriam. Al sinds de publicatie van zijn standaardwerken over het Limburgse landschap, de ‘rode’ en de ‘groene baksteen’, zoals hij de boeken wel eens aanduidde, was Hans een gezaghebbende stem in de landschapsgeschiedenis van onze provincie. We moeten ons troosten met een levensschets, waarin vier onderzoekers die nauw met Hans hebben samengewerkt een indringend beeld schetsen van zijn inzichten in en betrokkenheid bij het Limburgse landschap.

Het landschap staat hoog in het vaandel van het onderzoek dat bij het SHCL wordt uitgevoerd. Bijna letterlijk. Joep Leerssen en Doortje Lucassen zijn samen door de meer dan duizend afbeeldingen van vlaggen en vaandels gegaan, die wij inmiddels in onze database en op de website van het DRAPO-project (limburgse-vaandels.nl) hebben verzameld, op zoek naar landschapselementen. Die zoektocht leverde verrassende resultaten op. 125 vaandels vertonen een gebouw of landschap als herkenbaar beeldelement; samen vertegenwoordigen zij, zo betogen de auteurs, een veelzeggende representatie van een gelijkgestemde provinciale identiteitsvorming. Joris Roosen en Nico Randeraad komen op basis van hun onderzoek naar de afbeeldingen van landschappen op briefhoofden uit de periode 1850-1950 tot een tegenovergestelde conclusie: de Limburgse bedrijven weken met hun briefhoofden nauwelijks af van de visuele clichés die ook elders, in binnen- en buitenland, gangbaar waren: nette fabrieksterreinen, pluimende schoorstenen, en goede transportfaciliteiten.

Eduard Dormans kijkt naar het Limburgse landschap – meer in het bijzonder dat van het Land van Valkenburg – door een heel andere bril, die van de fiscus in de vroegmoderne tijd. Hij toont aan dat het kadaster en andere belastingregisters belangrijke bronnen zijn om heel nauwkeurig – van perceel tot perceel – het grondgebruik en daarmee het landschap in kaart te brengen. Frank Hovens zoomt in op een klein stukje van wat ooit het Land van Valkenburg was, het landgoed

2 J. F. R. Philips, ‘De landbouwstructuur van Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19e eeuw, mede in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische lössgebieden’, *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg XII / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 12 (1967) 1-25.

Vliek te Ulestraten. Hij laat zien hoe een grondige landschapshistorische insteek inspiratie kan bieden voor hedendaagse uitdagingen, zoals erfgoedbeheer, waterberging en klimaatverandering.

Met de bijdrage van Manuel Stoffers verplaatst het perspectief zich naar het Zuid-Limburgse heuvelland als een ‘visueel landschap’, zoals dat door mensen waargenomen wordt en in beschrijvingen onder woorden gebracht. Daarin kunnen heuvels bergen worden, en de Geul een tomeloze rivier met schuimende watervallen. Wim de Jong, Susan Hogervorst en Maurice Paulissen gaan nog een stap verder en analyseren hoe mensen reflecteren op de ruimtelijke veranderingen onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de opkomst en ondergang van de Limburgse mijnbouw. Interviews met mijnwerkers en hun nazaten laten zien hoe zij, soms noodgedwongen, hun kijk op de omgeving moesten aanpassen door de veranderingen van ‘groen naar zwart’ en weer terug naar ‘groen’. Die transities zijn geen objectieve gegevens maar labels die vooral beleidsmakers op door hen gewenste ontwikkelingen plakten en waaraan bewoners hun perceptie zijn gaan aanpassen. Bart Zwegers en Karim van Knippenberg, ten slotte, benadrukken dat de tijd lijkt te zijn aangebroken waarin men actief wil of moet teruggrijpen op de landschappelijke inrichting uit het verleden. Cultureel erfgoed kan worden ingezet voor klimaatadaptieve planning. Limburg is in die visie een mooie casus aangezien er nog relatief veel ‘erfgoedensembles’ zichtbaar zijn of gereconstrueerd kunnen worden, die zich lenen voor een ‘integrale visie’ op de omgang met klimaatverandering en energietransitie. Wat Hovens voor landgoed Vliek beschreef, wordt in deze bijdrage als een bredere beleidsopdracht neergezet.

Het Jaarboek sluit af met een terugblik op een flink deel van de geschiedenis van het SHCL. We hebben samen met Ella Muyres, die al 46 jaar de spil van het bureau van het Centrum is, een aantal foto’s uit het eigen dienstarchief uitgekozen. Aan de hand van de beelden haalt Ella herinneringen op aan mensen die in het bestaan van het SHCL een rol hebben gespeeld, zowel in de directie als op de werkvloer.

Wij wensen u veel leesplezier.

Nico Randeraad en Joris Roosen

Woningbouw bij landbouwgebied in Nederweert, 1972,
fotograaf onbekend. SHCL, fotocollectie LLTB.